

THE SOURCES AND CHARACTERISTICS OF BYZANTINE MUSIC

Marius Constantin Murariu

Lecturer, PhD., „Saint Apostle Andrew” Faculty of Theology, „Ovidius” University of Constanța

Abstract: The systematic research of Byzantine music and its documents represents, as we have stated before, a relatively recent concern of Romanian scholars, as opposed to studying other arts and sciences. The inner life and the religious feeling, spiritually exalted, were best expressed, in the Church offices, innermost linked to the Byzantine chant, because, through it, occurs the connection or affective relationship between the person pronouncing the holy words and the Holy person to whom the song is addressed.

Keywords: Byzantine music, Orthodox Church, ethos, tradition, literature.

Fiind analizată din perspectivă duală, după cele două principale calități ontologice ale sale, muzica bizantină este în același timp artă și știință. Dacă, din punct de vedere artistic, cântarea bisericească poate fi comentată și apreciată dintr-un punct de vedere sau din altul, totuși, acestea nu-i lipsește nici unul dintre atributele pe care orice altă știință le posedă: o arie de lucru bine determinată în timp și spațiu, caracter logic și sistematic, aparat de cercetare critică, specialiști în domeniu¹. Desigur, cel mai important amănunt al unei științe îl constituie izvoarele, fără acestea ea nemaifiind capabilă să devină accesibilă pentru eventualii cercetători. „Ca și în toate celelalte studii înrudite, progresul în cunoașterea istoriei muzicii medievale depinde de doi factori:

- a) *Existența unui număr suficient de mare de manuscrise conținând notații muzicale din perioade diferite și*
- b) *Posibilitatea fixării unor concluzii, ca și descifrarea notației din perioadele vechi, prin compararea cu cea din perioada mai nouă pe care interpretarea directă ne-o oferă fără dificultăți”².*

Izvoarele muzicii bizantine sunt, ca în orice știință, împărțite în primul rând după criteriul importanței pe care o au acestea pentru cercetare, iar mai apoi după alte tipuri de selecție (epocă istorică, autori, construcție, etc.). Astfel, în muzica bizantină, există izvoare principale și izvoare auxiliare. „În ceea ce privește muzica bisericească, incontestabil că izvoarele de prim rang sunt manuscrisele muzicale care ne transmit de veacuri melodiile cântărilor bisericești”³.

¹ Pr. Dr. Mircea Cristian Pricop, *Premisele biblice, istorice și teologice ale cântării bisericești*, în revista teologică „Tomisul Ortodox” (serie nouă), ediția online din 26 august 2018: <http://tomisulortodox.ro/premisele-biblice-istorice-si-teologice-ale-cantarii-bisericessti/>. A se vedea și: Pr. Dr. Mircea Cristian Pricop, *Curentul ornamentării excesive în muzica bisericească ortodoxă*, în revista teologică „Tomisul Ortodox” (serie nouă), ediția online din 3 septembrie 2018: <http://tomisulortodox.ro/curentul-ornamentarii-excesive-in-muzica-bisericeasca-ortodoxa/>; Pr. Dr. Mircea Cristian Pricop, *Încercări de perfecționare a semiografiei muzicale bizantine în secolele XVII-XVIII*, în revista teologică „Tomisul Ortodox” (serie nouă), ediția online din 11 octombrie 2018: <https://tomisulortodox.ro/incercari-de-perfectionare-a-semiografiei-muzicale-bizantine-in-secolele-xvii-xviii> (studii accesate în data de 10 octombrie 2019).

² Diac. Asist.univ.Nicu Moldoveanu, *Izvoare ale cântării psaltice în Biserica Ortodoxă Română*, în BOR, nr.1-2, București, 1974, p.137.

³ *Ibidem*, p.137.

Izvoarele principale ale muzicii bisericești sunt:

- 1) Manuscrisele muzicale, care pot fi: a) colecții de cântări bisericești; b) aclamații și „*polychronion*” la diverse evenimente (Ex: *Polihronionul* închinat lui Alexandru Dimitrie Ghica, domnul Țării Românești în perioada 1834-1842, identificat în manuscrisul greco-român I 99 BSS, filele 326 - 331)⁴.
- 2) Psaltichii și propedii.
- 3) Lucrări din diferite epoci care descriu ceremonialurile bisericești.

Izvoarele auxiliare sunt:

- a) Documente istorice despre școlile de muzică bisericească.
- b) Lucrări științifice referitoare la muzica bizantină în general, sau la orice altă componentă structurală a acesteia.
- c) Documente și biografii despre imnografi, melozi, melurgi, psalți și protopsalți, etc.

Muzica bisericească bizantină are, în funcție de raportarea sa la auditoriu, caracteristici interne și externe. *Caracteristicile interne*, care interesează în mod special cercetarea de față, sunt:

a) *Caracterul vocal și monodic*. Aceste două aspecte ale cântării bisericești sunt evidente, fiind imediat recunoscute de către auditoriu. Caracterul vocal al cântării bisericești bizantine reprezintă o trăsătură atât de cunoscută încât „*aproape că nici nu mai este socotit necesar (decât poate în mod cu totul secundar) a fi declarat într-un tratat de melodică bizantină⁵, folosirea predilectă a termenului de „cântare” subînțelegându-l⁶, ca și (oarecum) denumirea de “glasuri”, dată modurilor bizantine.*”⁷ Simplitatea monodiei, caracterul său vechi, încărcat de sensuri, transmițătoare ale smereniei și ale unirii dintre cei de o singură credință (cântarea de obște), aduce dintotdeauna siguranța și liniștea pe care le oferă dragostea necondiționată față de Dumnezeu și de aproapele. „*În schimb, ce ușurare și cât firesc în cântarea pe o singură voce, „cu un glas” - este doar ducerea puțin mai departe a vorbirii cu care fiecare om este dăruit, cu ajutorul lui Dumnezeu și al semenilor săi!*”⁸ Cu privire la aspectul vocal și omofon al cântării de obște, Sfântul Ioan Gură de Aur, face o asemănare între vocile credincioșilor și rezonanța chitarei: „*Glasurile noastre sunt ca și coardele unei chitare care scot sunete diferite, dar produc armonia evlaviei. Căci credincioșii se deosebesc prin vârstă, nu însă și cântarea în comun. Același ritm care conduce vocile face din toate o singură melodie, precum zice David când cheamă toate vârstele la aceeași simfonie, zicând: „Toată suflarea să laude pre Domnul” (Ps. 150,6)*”⁹.

b) *Aspectul modal*. Cântarea modală reprezintă un atribut specific bisericesc, fiind rodul muncii de elaborare pe care Sfinții Părinți au depus-o în vederea consolidării relației dintre „glas” și „ethos”. Aspectul modal al cântării este expresia concretă a legăturii ființiale dintre melodie și cuvânt în Biserică¹⁰, deoarece toate cele opt moduri (ehuri, glasuri)¹¹ se

⁴ *Ms. gr.-rom.*, I 99, (sec. XIX), BSS, ff. 326-331.

⁵ Victor Giuleanu, *Melodica bizantină*, Ed. Muzicală, București, 1981, p.31.

⁶ ****Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1975, p.153.

⁷ Pr. Vasile Grăjdian, *Cântarea ca Teologie*, Ed. Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 1998, p.170.

⁸ *Ibidem*, p.175.

⁹ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilie la psalm CXLV*, P.G.55,col.524, la Pr.Prof.Dr.Dumitru Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă*, Ed. IBMBOR, București, 2004, p.698.

¹⁰ Ion Popescu – Pasărea, *Principii de muzică bisericească orientală (psaltică)*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1936, p.31.

¹¹ Pr.Prof.Dr.Nicu Moldoveanu, în *Istoria muzicii bisericești la români - curs pentru studenții, masteranzii și doctoranzii teologi*, București, 2007, p.4, afirmă că: „...după unii teoreticieni greci, erau cunoscute la un moment dat cincisprezece moduri sau glasuri muzicale: dorian, hyperdorian, hypodorian; eolian, hypereolian, hypoeolian; ionian, hyperionian, hypoianian; frigian, hyperfrigian, hypofrigian; lidian, hyperlidian, hypolidian.

adaugă fără nici un fel de opreliște spiritualității de profundă influență monahală, mistică și ascetică a credinței ortodoxe¹². „În concepția Sfinților Părinți, melodia trebuie să exprime sensurile teologice ale imnelor bisericești și de aceea s-a trecut la formularea unui sistem muzical care să stea în legătură cu ethosul de trăire sfântă, trasat și statornicit în Biserica încă de la întemeierea ei. De aceea, Părinții au selectat numai acele moduri care trezeau în inimile ascultătorilor sentimentele de pocăință, de umilință, de evlavie, de bucurie și pace sfântă, iar pe cele care ațâtau patimile și trimiteau la un comportament necuviincios le-au respins”¹³. De remarcat este faptul că, rolul de sistematizator al glasurilor bisericești nu aparține unui teoretician de metropolă, ci unui absolvent al pustiei, unui reprezentant al curentului ascetic, gânditor și inmograf de prim rang al Creștinismului, denumit, pentru covârșitoarea sa contribuție la dezvoltarea inmografiei, „David al Noului Testament”¹⁴, Sfântul Ioan Damaschinul (676-749)¹⁵. „Cel care a sistematizat aceste moduri muzicale pe genuri a fost Sf.Ioan Damaschin, reputat teolog, filosof, inmograf și muzician (676-749). El este cel care a organizat cântările Octoihului, nu în întregime, ci mare parte a slujbelor din Duminici și astăzi în uz. În practica de cult a Bisericii noastre sunt întrebuințate și astăzi cele opt glasuri, patru autentice și patru plagale”¹⁶.

Un loc de cinste în cadrul curentului ascetic, cu urmări importante în dezvoltarea ulterioară a cultului, inmografiei și muzicii bizantine, l-a avut Mănăstirea Sfântului Sava din Palestina, ai cărei trăitori s-au remarcat de nenumărate ori pe parcursul istoriei bisericești în expunerea credinței ortodoxe¹⁷, îmbinând practicile de luptă duhovnicească specifice monahismului cu rigoarea și minuțiozitatea cercetătorului. Sfântul Ioan Damaschinul este unul dintre exponenții de marcă ai acestui vad de cultură ortodoxă, care a iradiat în întreaga lume creștină¹⁸, alături de alți Părinți cunoscuți.

Tot călugărilor savaiți și Sfântului Ioan Damaschinul le este atribuită influența haghhiopolită (ierusalimiteană) în rânduiala bisericească, în melodie și notație. Odată cu

Ele se numeau armonii, fiecare având un caracter sau o expresie proprie, iar cântările se încadrau într-unul din aceste sisteme sau armonii”.

¹² Gheorghe Ciobanu, *Istoricul clasificării modurilor*, în *Muzica*, nr. 3, București, 1954, pp. 5-11.

¹³ Pr.Lect.Dr.Zaharia Matei, *Dimensiunea teologică și duhovnicească a cântării liturgice (bizantine) în Biserica Ortodoxă*, în *ST*, anul IV, nr.1, ianuarie-martie, București, 2008, p.87.

¹⁴ Pr.Prof.Dr.Ion Bria, *Tratat de Teologie Dogmatică și Ecumenică*, Ed.România Creștină, București, 1999, p.23.

¹⁵ Cu privire la data morții Sfântului Ioan Damaschinul, mai mulți autori (Nicu Moldoveanu, *Op.cit.*, p.143, ș.a.) susțin ca fiind corect anul 749, opinie preluată și de noi. Pr.Prof.Ion Bria (*Op.cit.* p.23) menționează, ca timp al trecerii la cele veșnice, anul 753, făcând legătura, probabil, cu anul Conciliabulului iconoclast de la Hieria unde Sfântul Ioan Damaschinul este anatematizat, după numele său persan: Mansur (Pr.Prof.Ion Bria, *Op.cit.*p.310). O altă părere, asumată și de noi, cu privire la ținerea sinodului de la Hieria, este anul 754, menționată atât de V.Grumul, în *Images(culte des)*, în *D.T.C.*, vol.VII Paris,1927 cât și de H.Leclercq, în *Images(Culte et Querelle des)* în *D.A.C.*,vol.IV,Paris,1926. Mai exact, H.Leclercq, (*Op.cit.*, col 256), precizează că sinodul ereticilor ar fi fost convocat pe 10 februarie și încheiat pe 8 august, 754, timp la care Sfântul Ioan Damaschinul își încetase deja viața pământească. De altfel, chiar Pr. Prof. Ion Bria, la sfârșitul tratatului său (*Op.cit.*,p.310), dă ca reper al morții Sfântului Ioan Damaschinul anul 749. O altă problemă pe care am sesizat-o, în lucrarea Pr.Prof.Dr.Ion Bria, este legată de data nașterii Sfântului Ioan Damaschinul, anume, anul 650 (*Op.cit.*p.23). Dacă ar fi să analizăm perioada vieții Sfântului, propusă de cercetătorul român, (650-753), ar fi trebuit ca la moartea sa, Ioan Damaschinul să fi avut vârsta de 103 ani, posibilă dar improbabilă, fapt care a determinat marea majoritate a cercetătorilor, dintre care savanții amintiți mai sus, la care se adaugă și studiul Pr.Lect.Dr.Zaharia Matei, (*Op.cit.*, p.87), să identifice o perioadă mai scurtă (676 – 749).

¹⁶ Pr.Lect.Dr.Zaharia Matei, , p.87.

¹⁷ Pr. Dr. Mircea Cristian Pricop, *Viața și minunile Sfinților Douăzeci de Cuvioși Mucenici din Mănăstirea Sfântului Sava*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța 2019, pp. 1-40.

¹⁸ Renumele Lavrei palestinienne era atât de răspândit încât, la Sinodul VII Ecumenic (787), Papa Adrian I (+795) a decis ca Biserica Romei să fie reprezentată de o delegație oficială formată de către preotul Petru și de abatele (starețul) Petru de la Mănăstirea Sfântul Sava (Cf.H.Leclercq, *Op.cit.*,col.265).

generalizarea în Ortodoxie a Tipicului Sfântului Sava cel Sfințit (Typiconul), în secolul al XII-lea, va avea loc și o influență muzicală care se va manifesta alături de muzica bizantină.

Muzica bisericească de tradiție hagiopolită va funcționa în paralel cu muzica bizantină propriuzisă, până în secolul al XII-lea, în timpul împăraților din dinastia Comnenă, când va avea loc unificarea celor două, într-o nouă construcție, simbioză muzicală de maxim rafinament artistic, ce se va păstra, în mare măsură, până astăzi.¹⁹ „*Sfântul Ioan Damaschin (sec.VIII) este considerat autorul Octoihului, aranjarea cântărilor Învierii pe cele opt glasuri (patru autentice și patru plagale), deși se pare că Octoihul exista mai de mult, Sf.Ioan fiind doar reformatorul acestuia. Fixând muzica religioasă în cele opt moduri, o va feri de schimbări și o va izola de influențele externe...Un rol important în această operă l-au jucat mai ales călugării sabaiți (de la mănăstirea Sf.Sava de lângă Ierusalim), în frunte cu Sf.Ioan Damaschin (+749), Sf.Cosma de Maiuma, Sf.Theodor, Theofan Graptul și mulți alții. Fapt cert este că în epoca Comnenilor (sec.XII) typiconul sau rânduiala liturgică a mănăstirii Sf.Sava a fost introdusă în Constantinople, iar obiceiurile particulare ale Bisericii grecești au fost definitiv abrogate și în parte încorporate în liturghia oficială a Bizanțului*”²⁰.

Modurile (glasurile sau ehurile) muzicii bizantine sunt, în parte, sistematizări ale Sfinților Părinți ai Răsăritului, însă opera de selecție pe care Biserica a întreprins-o din dorința creării unei identități muzicale diferite de marele său dușman (păgânismul greco-roman) a avut loc asupra unor stiluri muzicale a căror vechime precede Creștinismul.

Fondul muzical preexistent din care au fost selectate cele opt glasuri, mai apoi elaborate în și de către Biserica, un fond în care creația populară jucase un rol important, se afla în strânsă legătură cu regiuni care serviseră drept leagăn unor civilizații și culturi străvechi. De la aceste vestite centre, de unde au fost culese, modurile bisericești au păstrat denumirea și particularitățile structurale, fiind ulterior înzestrate cu bogatul tezaur teologic și mistic pe care Biserica deja îl avea în patrimoniu. „*Modurile nu sunt invenția Bisericii creștine, ele existau în diferitele provincii ale Imperiului Bizantin, ale căror nume de altfel le poartă și astăzi (dorian, lidian, frigian, mixolidian, sau milezian). Sf.Părinți, în frunte cu Sf.Ioan Damaschin, n-au făcut altceva decât să le adopte și să le dea o destinație precisă*”²¹.

Ele, modurile muzicii bisericești, au fost căutate și selectate anume, ținându-se cont de două mari aspecte, care nu și-au pierdut valabilitatea niciodată în muzica bizantină: a) scopul melodiei este acela de a sensibiliza pe cei fideli Ortodoxiei, de a-i invita la Miracolul Euharistic, în calitate de instrument al cuvântului inspirat de Dumnezeu; b) Melosul nu trebuie să întunece, prin întortocheri ornamentale sau prin ritmicitate deviată, încărcătura duhovnicească a imnului. Fericitul Augustin avertiza asupra posibilei încălcări a acestor două aspecte ontologice ale cântării: „*Totuși, când mi se întâmplă ca să mă miște mai mult cântecul decât ceea ce se cântă, mărturisesc că păcătuiesc, meritând pedeapsă, și atunci aș prefera să nu aud pe cel care cântă*”²².

Așadar, cele patru glasuri autentice sau principale (dorian, lidian, frigian, mixolidian) și cele derivate sau plagale (hipodorian, hipolidian, hipofrigian, hipomixolidian), situate cu o cvintă mai jos decât cele autentice, reprezintă pilonii muzicii bizantine²³. „*Glas sau Eh - scara melodică proprie fiecăruia dintre cele opt glasuri sau ehuri ale cântărilor bizantine. În cazul în care, precizează unii bizantinologi, se folosește noțiunea de gls, după formula Ieromonahului Macarie și a înaintașilor săi din secolele XV-XVIII, atunci se va folosi numerotarea aritmetică, adică glas 1, glas 2...glas 8; iar când se are în vedere noțiunea de*

¹⁹ Diac.Asist.univ.Nicu Moldoveanu, *Op.cit.*, p.143.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p.154.

²² Fer.Augustin, *Confessiones (Confesiuni)*, X, 33,50, Ed.IBMBOR, introducere, traducere și note Nicolae Barbu și Ioan Rămureanu, București, 1994, p.314.

²³ Diac.Asist.univ.Nicu Moldoveanu, *Op.cit.*, p.154.

eh atunci se va întrebuița termenul de: eh I / dorian; eh II / lidian; eh III / frigian; eh IV / mixolidian sau milesian - ehuri autentice și eh I / hipodorian; eh II / hipolidian, eh III / hipofrigian și eh IV / hipomixolidian - ehuri plagale."²⁴

Unii muzicologi consideră că din cele patru ehuri plagale, au derivat la rândul lor așa numitele „glasuri mijlocașe”²⁵, patru la număr, rezultate din urcarea tonicii cu o terță [Ex.: Glasul 3 frigian pornește din nota Do (Fa), glasul 7 hipofrigian, din nota Si, având ca mijlocaș ehul de nota Re (protovaris)]. Însă, „modurile mijlocașe” sunt în realitate, „scurte etape în desfășurarea melodiilor bisericești”²⁶.

După cum remarca muzicologul Victor Giuleanu, „în muzica bizantină, modul se concretizează și se identifică, prin natura sa, cu însăși melodia cântărilor (...)modul bizantin ființează și se manifestă concret – ca de altfel în orice creație pe bază modală – numai în opera de artă, el nu este aici o noțiune abstractă, ci o entitate artistică vie, grăitoare și purtătoare de virtuți comunicative, expresive. Cele opt moduri ale artei muzicale bizantine (...)constituie în fapt tot atâtea câmpuri și suprafețe de expresie artistică...modurile - cu tot aspectul lor teoretic, uneori complicat – sunt un produs al practicii artistice colective, anonime, determinându-se ca atare în lungi perioade de evoluție”²⁷.

BIBLIOGRAPHY

1. ****Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1975.
2. ****Ms.gr.-rom.*, I 99, (sec.XIX), BSS.
3. Bria, Pr. Prof. Dr. Ion, *Tratat de Teologie Dogmatică și Ecumenică*, Ed.România Creștină, București, 1999
4. Ciobanu, Gheorghe, *Istoricul clasificării modurilor*, în *Muzica*, nr. 3, București, 1954.
5. Fericitul Augustin, *Confessiones (Confesiuni)*, X, 33,50, Ed.IBMBOR, introducere, traducere și note Nicolae Barbu și Ioan Rămureanu, București, 1994.
6. Giuleanu, Victor, *Melodica bizantină*, Ed.Muzicală, București, 1981.
7. Grăjdian, Pr.Vasile, *Cântarea ca Teologie*, Ed.Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 1998.
8. Grumel, V., *Images(culte des)*, în *D.T.C.*, vol.VII Paris,1927.
9. Leclercq, H., *Images(Culte et Querelle des)* în *D.A.C.*,vol.IV,Paris,1926.
10. Matei, Pr. Lect. Dr. Zaharia, *Dimensiunea teologică și duhovnicească a cântării liturgice (bizantine) în Biserica Ortodoxă*, în *ST*, anul IV, nr.1, ianuarie-martie, București, 2008
11. Moldoveanu, Diac. Asist.univ.Nicu, *Izvoare ale cântării psaltice în Biserica Ortodoxă Română*, în *BOR*, nr.1-2, București, 1974.
12. Popescu – Pasărea, Ion, *Principii de muzică bisericească orientală (psaltică)*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1936.
13. Pricop, Pr. Dr. Mircea Cristian, *Curentul ornamentării excesive în muzica bisericească ortodoxă*, în revista teologică „Tomisul Ortodox” (serie nouă), ediția online din din 3 septembrie 2018: <http://tomisulortodox.ro/curentul-ornamentarii-excesive-in-muzica-bisericeasca-ortodoxa/>.
14. Pricop, Pr. Dr. Mircea Cristian, *Încercări de perfecționare a semiografiei muzicale bizantine în secolele XVII-XVIII*, în revista teologică „Tomisul Ortodox” (serie nouă), ediția online din din 11 octombrie 2018: <https://tomisulortodox.ro/incercari-de-perfecționare-a-semiografiei-muzicale-bizantine-in-secolele-xvii-xviii>.

²⁴ Arhid.Prof.Dr.Sebastian Barbu-Bucur, *Indice de termeni...*, în *vol.cit.*, pp.214-215.

²⁵ H. J. W. Tillyard, *The Modes in Byzantine Music*, în *Annual of the British School at Athens*, XXII, Athens, 1918, p.147.

²⁶ Diac.Asist.univ.Nicu Moldoveanu, *Op.cit.*, p.154.

²⁷ Victor Giuleanu,*Op.cit.*, p.22.

15. Pricop, Pr. Dr. Mircea Cristian, *Premisele biblice, istorice și teologice ale cântării bisericești*, în revista teologică „Tomisul Ortodox” (serie nouă), ediția online din 26 august 2018: <http://tomisulortodox.ro/premisele-biblice-istorice-si-teologice-ale-cantarii-bisericesti/>.
16. Pricop, Pr. Dr. Mircea Cristian, *Viața și minunile Sfinților Douăzeci de Cuvioși Mucenici din Mănăstirea Sfântului Sava*, Ed. Arhiepiscopiei Tomisului, Constanța 2019.
17. Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Spiritualitate și comuniune în Liturghia ortodoxă*, Ed. IBMBOR, București, 2004.
18. Tillyard, H. J. W., *The Modes in Byzantine Music*, în *Annual of the British School at Athens*, XXII, Athens, 1918.